

• 4511.01
Я-627

ВОЛИНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ

ЯНКІВ Ігор Тарасович

УДК 796.07.072.3

**УКРАЇНСЬКА СПОРТИВНА ТЕРМІНОЛОГІЯ
(історико-методологічний аналіз)**

24.00.02 – Фізична культура, фізичне виховання різних груп
населення

Автореферат дисертації
на здобуття наукового ступеня кандидата
наук з фізичного виховання і спорту

Луцьк – 2000

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано у Львівському державному інституті фізичної культури, Державний комітет молодіжної політики, спорту і туризму України.

- Науковий керівник кандидат педагогічних наук, доцент
Вацеба Оксана Михайлівна,
Львівський державний інститут фізичної культури,
проректор з наукової роботи та зовнішніх зв'язків;
- Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, професор
Шиян Богдан Михайлович,
Тернопільський державний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка,
завідувач кафедри теоретичних основ і методики фізичного виховання;
- кандидат філологічних наук, доцент
Паночко Михайло Михайлович,
Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка,
доцент кафедри української мови;
- Провідна установа Державний науково-дослідний інститут фізичної культури і спорту,
лабораторія програмування процесу підготовки спортсменів,
Державний комітет молодіжної політики, спорту і туризму України, м. Київ

Захист відбудеться 27 вересня 2000 року о 15 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 32.051.02 у Волинському державному університеті імені Лесі Українки за адресою: 43021, м. Луцьк, вул. В.Винниченка, 30.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Волинського державного університету імені Лесі Українки (43021, м. Луцьк, вул. В.Винниченка, 30).

Автореферат розіслано 26 серпня 2000 року.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

БІБЛІОТЕКА
Волинського державного
університету імені Лесі Українки

Цьось А.В.

499

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Однією із важливих проблем сучасного розвитку сфери фізичної культури є реальне впровадження української мови в практику діяльності усіх суб'єктів галузі. Український спорт і система фізичного виховання залишаються чи не найбільш зросійщеними, порівняно з іншими ділянками культури, освіти, суспільно-громадського життя. Для вирішення цієї проблеми на державному рівні видано низку нормативів і документів.

Однак, крім адміністративних важелів, важливим підґрунтям для вирішення цього питання є об'єктивні наукові дослідження, присвячені термінології фізичної культури і спорту.

Система української спортивної термінології на науковому рівні вивчена недостатньо. Окремі аспекти розвитку української спортивної термінології розглядалися в наукових працях Ф.Г.Шалгіна (1967), М.М.Паночка (1978), Л.М.Головатой (1998), А.Г.Кочура (1998) та ін. Історія та методологія формування української спортивної термінології практично ще не була об'єктом спеціального наукового аналізу. А саме такий аналіз сприяє формуванню конкретної терміносистеми, дозволяє виявити передумови, основні етапи і тенденції її формування, визначити шляхи поновлення та окреслити перспективи подальшого розвитку.

Для систематизації та розвитку української спортивної термінології на сучасному етапі потрібно мати цілісну об'єктивну картину розвитку спортивної термінології на різних етапах існування нашої держави. Тому вивчення історії формування і розвитку національної спортивної термінології є актуальною науковою проблемою.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано за темою 1.1.3 "Історико-методологічні аспекти розвитку вітчизняної фізичної культури" згідно зі Зведеним планом науково-дослідної роботи у сфері фізичної культури і спорту на 1998 - 2000 роки Державного комітету України з фізичної культури і спорту. Роль автора полягала у вирішенні наукового завдання щодо історії формування української спортивної термінології та підготовці методичних рекомендацій для працівників галузі.

Мета дослідження – виявити історичні особливості та тенденції розвитку української спортивної термінології.

Досягнення мети дисертаційного дослідження передбачало розв'язання таких **задач**:

- 1) визначити основні етапи історичного розвитку системи української спортивної термінології;
- 2) проаналізувати джерела-творення та джерела-носії спортивної термінології;
- 3) визначити роль, місце та значення спеціалізованого словникарства у розвитку української спортивної термінології;
- 4) виявити основні напрями подальшого розвитку сучасного українського спортивного термінознавства.

Об'єкт дослідження - українська спортивна термінологія ХХ століття.

Предмет дослідження - історико-методологічні аспекти розвитку української спортивної термінології.

Наукова новизна одержаних результатів.

- вперше досліджено особливості історичного розвитку української спортивної термінології;
- проаналізовано з позицій об'єктивного наукового аналізу наявну джерельну базу творення української фахової термінології та з'ясовано особливості укладання словників спортивних термінів;
- доповнено дані теорії фізичного виховання та загального мовознавства щодо розвитку терміносистеми галузі фізичної культури в різні історичні періоди.

Практичне значення одержаних результатів полягає у подальшому розвитку наукової думки щодо перспектив та напрямів функціонування української терміносистеми фізичної культури та спорту.

Матеріали дослідження впроваджено у навчальний процес з курсу “Ділова українська мова” для студентів Львівського державного інституту фізичної культури (акт впровадження від 2 жовтня 1999 року).

Розроблено і опубліковано методичні рекомендації у вигляді словника-довідника труднощів перекладу спортивних термінів для працівників галузі фізичного виховання та спорту.

Основні положення дисертаційного дослідження, а також зібраний матеріал можуть бути використані для систематизації та уніфікації української фахової термінолексики; у термінографічній

праці (для укладання галузевих словників нового покоління); для підготовки і проведення спецкурсів та спецсеминарів зі спортивного термінознавства, а також для написання навчальних посібників з української спортивної термінології.

Особистий внесок здобувача у виконанні дисертаційної роботи полягає у накопиченні термінологічного матеріалу з галузі фізичного виховання і спорту, його систематизації та аналізі, у розробці методичних рекомендацій для працівників галузі. У публікаціях виконаних у співавторстві автору належить збір термінологічного матеріалу та їх аналіз.

Апробація результатів дисертаційної роботи. За матеріалами дисертації виголошувалися доповіді на 5-ій Міжнародній науковій конференції "Проблеми української термінології" (Львів, 1998), на 2-ій та 3-ій Міжнародних наукових конференціях аспірантів "Молода спортивна наука України" (Львів, 1999, 2000), на обласному науково-методичному семінарі з проблем спортивної термінології (Львів, 2000) а також на щорічних звітних наукових конференціях викладачів кафедр теорії і методики фізичного виховання, українознавства та іноземних мов Львівського державного інституту фізичної культури (1998, 1999, 2000).

Публікації: Основні положення дисертаційного дослідження знайшли відображення у 7 публікаціях, серед яких 1 методичний посібник, 6 статей. У наукових фахових виданнях України опубліковано 4 статті.

Структура роботи. Вирішення поставлених завдань зумовлюють композиційну побудову дисертаційного дослідження, яка складається із вступу, п'яти розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Текст дисертації викладено на 184 сторінках. У праці використано 243 літературних джерел, із них 21 іноземне.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обгрунтовано вибір теми дослідження, актуальність проблеми, проаналізовано стан її опрацювання в науковій літературі, зазначено зв'язок роботи з науковою проблематикою установи, в якій її виконано, з'ясовано мету, основні задачі, розкрито наукову новизну, теоретичне і практичне значення роботи.

У першому розділі - "Джерелознавчий та понятійний аналіз

проблеми історичного розвитку української спортивної термінології” розкрито основні поняття дисертаційної роботи: термін, термінологія, термінознавство, спортивна термінологія, спортивний термін, словники спортивних термінів.

Проаналізувавши сучасні підходи щодо означення окремих термінів, підкреслимо, що термінологія – це сукупність лексичних одиниць, якими позначають поняття спеціальної галузі знань чи діяльності, що складаються у процесі зародження, функціонування та розвитку цієї галузі.

На відміну від термінологій інших галузей, спортивна термінологія – це одна з найбільш “природних” терміносистем, оскільки меншою мірою підлягає впливу термінологів у процесі її розвитку і зв’язана в цьому процесі з тенденціями народної мови.

Спортивний термін – це слово або словосполучення, застосовані для точної назви предметів, явищ, вправ, рухів у фізичному вихованні та спорті, що характеризується єдністю цілісної номінації.

Подано також аналіз джерельної бази, охарактеризовано основні джерела збору та вивчення термінологічного матеріалу.

У роботі зроблено спробу знайти, вивчити та проаналізувати історичні джерела, які у радянський період були практично недоступними для науковців, розширити існуючу джерельну базу, переосмислити та переоцінити ті матеріали, які вже було введено до науково-інформаційного обігу. Джерельна база складається з наукових праць, монографій, статей, присвячених історії спортивного руху в Україні, словників, довідників, енциклопедичних видань та праць з мовознавства. Базовими для дослідження виявилась низка сучасних словників спортивних термінів, серед яких – “Російсько-український спортивний словник”, автори Н.І.Фірсель, В.Н.Калюжна (1973); “Російсько-український словник спортивних термінів”, укладений О.П.Криштальським, за редакцією М.М.Паночка (1991); “Короткий російсько-український словник з фізичної культури і спорту”, укладений Д.М.Диновським (1993); “Російсько-український словник з фізичної культури і спорту” за редакцією В.Г.Осінчука і І.К.Попеску (1993); “Російсько-український словник з фізичної культури і спорту” автори Л.І.Чичиленко, Г.І.Довгаль, Ф.А.Непійвода (1997); “Німецько-російсько-український словник спортивних термінів”, укладений Ц.Й.Рожковським (1997) та інші. Особливу увагу було приділено пошуку термінологічних розробок Інституту Української Наукової

Мови (ІУНМ) 20-х років. Нами зафіксовано, що таких розробок зі спортивної термінології практично не було.

У другому розділі **“Організація та методи дослідження”** описано організацію та методи дослідження дисертаційної роботи.

Дисертаційне дослідження відбувалось у два етапи:

1 етап (жовтень 1997 року – вересень 1999 року) – вивчення спеціальної літератури, збір та аналіз термінологічного матеріалу, написання наукових статей;

2 етап (жовтень 1999 року - лютий 2000 року) – систематизація одержаних матеріалів, написання дисертаційної роботи, підготовка методичних рекомендацій та впровадження їх у практику.

У ході роботи було опрацювання фонди Національної бібліотеки України ім. В.І.Вернадського; Парламентської бібліотеки України; бібліотеки Верховної Ради України; бібліотеки Київського національного університету ім. Т.Г.Шевченка; бібліотеки Інституту мовознавства ім. О.Потебні НАН України; бібліотеки Національного університету фізичного виховання і спорту України; бібліотеки Львівського національного університету ім. І.Франка, Львівської наукової бібліотеки ім. В.Стефаника НАН України. Всього у ході дослідження проаналізовано понад 300 літературних джерел, 120 найменувань річників вітчизняних та зарубіжних періодичних видань.

Для розв’язання окреслених у роботі завдань використовувались такі **методи дослідження**: аналіз науково-методичної літератури, описово-аналітичний метод з допоміжним застосуванням історичного та порівняльно-історичного методів, опитування. Для дисертаційного дослідження укладено картотеку спортивних термінів.

При написанні дисертації використовувались хронологічний та проблемний підходи у викладенні матеріалу.

У третьому розділі **“Історико-методологічні аспекти розвитку української спортивної термінології в Західній Україні першої половини ХХ століття”** простежено динаміку термінологічної праці у сфері фізичного виховання і спорту в Західній Україні наприкінці ХІХ- на початку ХХ століть.

Розвиток термінології був тісно пов’язаний з загальним становищем української мови на теренах Західної України. Статус української мови та стан українського суспільства в цій частині України формували певні передумови розвитку української

термінотворчої справи. Формування української галузевої терміносистеми відбувався у європейському контексті та було зорієнтоване на утвердження української мови і української державності. Ліберальна мовна політика, активний розвиток освіти та багатьох інших культурно-просвітницьких установ Галичини сприяли формуванню національної терміносистеми в галузі фізичного виховання і спорту.

Формування української спортивної термінології починається з появою перших на західноукраїнських землях українських гіловиховних інституцій - "Сокіл" (1894), "Січ" (1900), "Пласт" (1911), "Луг" (1926), спортивних товариств та активним розвитком української спеціалізованої преси - "Вісті з Запорожжя" (1911-1914), "Січові Вісті" (1912-1913, 1922-1924), "Молоде життя" (1921-1933), "Спорт" (1925-1926, 1936-1937), "Вісті з Лугу" (1926-1939), "Сокільські вісті" (1928-1939), "Тотові" (1934-1936), "Пластові вісті" (1934-1936), "Змаг" (1937-1939).

Найбільш масовою і стабільною була сокільська періодика. На її сторінках чимало уваги приділялося гімнастичній термінології. Чеська сокільська система фізичного виховання, яка набула в Галичині особливої популярності, широко використовувала різноманітні гімнастичні вправи. Власне з гімнастичної термінології починається розбудова української спортивної термінології. Українські терміни добирались переважно як відповідники до чеських або польських слів. Мовне багатство українського народу дозволило це робити без особливих труднощів. Вперше як спортивні терміни, але не нові в мовному вжитку, з'явилися назви гімнастичних приладів: *дручник* (перекладина), *поруча* (бруси), *коні* (кінь), *кізлі* (жозел), *жердка* (жердина), *гойдак* (гойдалка), *линва* (канат), *паміст*, *драбина*, *булавки*, *ковбня* (гімнастична колода). Відповідно до цього і назви вправ: *вправи на коні*, *вправи вільноруч*, *вправи на поручні*, *вправи на дручнику*, *долівкові вправи* тощо.

Природними для української мови були й слова *дужання* (боротьба), *лещетарство* (лижний спорт), *санкарство* (санний спорт), *стріляння* (стрільба), *плавання*, *веслування*. Цікавіше було з термінами, що означали невідомі раніше вправи. Розвиток світового спорту, нові його види знаходили своїх прихильників на західноукраїнських землях. В умовах польського панування у нових видах рухової діяльності власні національні терміни давали шанс зберегти свою окремішність, врятувати мову молоді від полонізмів.

При цьому всі нові терміни відповідали українській мовній традиції, були своєрідним елементом розвитку мови. Засобами газетного слова вводились до широкого вжитку й інші нові терміни, хоча частину слів було запозичено з польської мови: *тасьма* (стрічка), *брамка* (ворота), *тилка* (м'яч) і т.д. Аналіз української періодики Галичини показав, що терміни іншомовного походження рівноправно існували з національними, вживалося як *бій навкулочки* так і *бокс*, *копаний м'яч* і *футбол*, *гаківка* і *гокей*, *столова ситківка* (настільний теніс) і *пінг-понг*.

Значну роль у формуванні української спортивної термінології того часу відіграли праці Я.Рудницького, З.Кузелі, І.Антонича, В.Лаврівського, І.Боберського, С.Горука, Т. та П.Франків і ін. Завдяки діяльності провідних галицьких науковців та аматорів спорту українська мова збагатилась такими словотворами як *змаг* (змагання), *відбиванка* (волейбол), *кошівка* (баскетбол), *ситківка* (теніс), *гаківка* (хокей), *копаний м'яч* (футбол), *лещатарство* (лижний спорт), *наколесництво* (велосипедний спорт), *санкарство* (санний спорт), *совгарство* (ковзанярський спорт), *скічня* (трамплін), *біжня* (бігова доріжка), *одягальня* (роздягальня), *гінці* (*естафета*), *мет ратищем* (метання спису), *карний мет* (штрафний удар), *стусан кулею* (штовхання ядра) тощо.

Процес зародження, формування та розвитку спортивно-гімнастичного руху в Західній Україні потребував з одного боку відповідного методичного забезпечення спеціальною літературою, а з іншого — ця література стала носієм нової спортивної термінології Галичини початку ХХ ст. На відміну від спортивної періодики, в методичній літературі більше уваги приділялося науковому підходу до формування української спортивної термінології.

У 30-і роки ХХ століття в Галичині було сформовано певну базу українських спортивних термінів, які широко використовувалися в спортивному русі й у подальшому отримали широке застосування в спортивних осередках української діаспори США та Канади. Наприклад:

- легкоатлетична термінологія – *хід*, *біги*, *скоки*, *мети*, *мет ратищем*, *мет ратищем у розкросі*, *скок у височінь*, *вимах ноги вгору*, *підскоки*, *розкрос*, *перемах*, *добіг*, *стусан кулею*, *розбіг*, *скок у височінь ножицевою*, *біг через плити*, *скок жердкою*;

- лижна термінологія – *лещата*, *лещатарський виряд*,

лещатарський вишкіл, лещатарський хід, хід посувом, вихідна з'їздова постава, постава в присіді, ремінне в'язання, кийки;

- боксерська термінологія – *навкулачництво, боксерська постава, підготова, стрибанка, п'ястук при штовху, прямий штовх правою, цільний удар, подвійні удари, серповий удар (серповик), підборідний удар; вага пера, вага когутя;*

- футбольна термінологія – *копун, грище, грайка, наріжняк, грядак, вільний коп, карний коп, закоп, привороття, побочини, поперечина, нападник, чільник, злучник, бічник.*

Серед інших найуживаніших термінів - *приписи змагань, спортсменць, дружина, багатозмаг, туристика, наплечник, каюкові змагання, наколесний біг, летунський спорт, плавання горілиць, вихідна постава, вимах, кийок* тощо.

У квітні 1937 року в журналі “Рідна мова” Богданом Кобилянським було започатковано словничок спортивної термінології. Започаткування словникової роботи в галузі фізичної культури не мало продовження; розвиток історичних подій в Західній Україні призвів до припинення термінотворчої роботи взагалі.

В цілому, процес творення української спортивної термінології в Західній Україні у першій половині 20 століття тяжів до утворення власної національної терміносистеми спорту, до очищення від іншомовних впливів шляхом пошуку відповідників в українській мові та конструюванні нових словотворів. У процесі формування власної спортивної термінології не заперечувалось вживання інтернаціональних термінів, які були запозичені з інших мов, таких як *футбол, бокс, гокей, бейсбол, баскетбол, теніс, пінг-понг, атлетика* тощо.

З приходом радянської влади на терени Західної України увесь процес термінотворення, в тому числі спортивної термінології, було припинено й подібна робота продовжувалася практично тільки у діаспорі. Чималу кількість спортивних термінів, утворених на теренах Галичини до 1940 року слід враховувати, розробляючи сучасну термінологію фізичної культури і спорту./

У четвертому розділі “**Розвиток спортивної термінології в УРСР**” проаналізовано процес формування української спортивної термінології в Українській Радянській Соціалістичній Республіці з початку 20-х – до кінця 80 років ХХ століття.

На початку ХХ століття спортивна термінологія практично не

розвивалася, процес термінотворення носив хаотичний характер, що було обумовлено заборонаю української мови і початковим етапом розвитку спортивного руху.

З проголошенням державності України у 1917 році, серед першочергових державних завдань постало питання про розвиток української термінології. З'явилася низка декретів на підтримку української мови. Поширення української мови у сфері державного управління і суспільно-політичному житті, інтенсивне утвердження середніх і вищих шкіл з українською мовою навчання, розвиток періодичної преси, видання книжок українською мовою актуалізувало проблему творення української термінології, в т.ч. спортивної.

Основним центром термінологічної справи був Інститут Української Наукової Мови, а центром продукування україномовної літератури і періодики став Харків.

У 20-30-і роки в Україні спостерігалось своєрідне піднесення у розвитку української термінології. В цей період наукові та методичні вимоги до терміну викристалізовувались у процесі практичної роботи вчених наддніпрянської України і Галичини. При цьому основними напрямками такої праці було прагнення подолати розрив між науковою термінологією і термінологією практики спорту, а також між різними стилями і підходами до словотворення. Це було основною тенденцією радянського і західноукраїнського термінотворення у період "золотого десятиліття".

Проте, незважаючи на загальне піднесення у розвитку термінології, питанню української спортивної термінології приділялося недостатньо уваги. Через брак часу в Інституті Української Наукової Мови не вдалося підготувати словника спортивних термінів. Лише в окремих словниках зустрічалися поодинокі терміни з галузі фізичної культури і спорту. Однак, саме у цей період починає активно розвиватися радянська спортивна періодика, яка стала основним носієм розвитку української термінологіки.

У середині 20-х років було підготовано цілу низку методичної літератури з фізичної культури і спорту українською мовою. Серед них підручники – В.Лазак, П.Усінов "Требля" (1926), А.Бойко, М.Філь "Рациональне плавання"(1928); В.Блях, М.Філь "Спортивні гри"(1928); Ф.Іде "Тімнастика легенів"(1929); М.Прівіс, М.Філь "Фізкультура на селі"(1929). З квітня 1929 року, на восьмому році

видання, почав друкуватися українською мовою ілюстрований спортивний щомісячний журнал “Вісник фізичної культури” (орган Всеукраїнської та Харківської рад фізичної культури та ЦК ЛКСМУ). Цей журнал був основним носієм спортивної термінології, яка вживалася в спортивному русі тогочасної України. Проте все це становило близько 10% від усієї спортивної літератури, яка друкувалася в УРСР. Основна частина видань спортивного профілю видавалася російською мовою.

Разом з тим, у цей період багато термінів в галузі фізичної культури було створено на базі власного національного словникового фонду: *грач, спортовий, ковзани, лижви, рухливі гри, купальні, перегони, скаклі, дамки, плавба* тощо. Як зазначалося в “Інструкції для укладання словників в ІУНМ” – спортивна терміносистема формувалася, в основному, з лексичного фонду української мови та новостворів. В силу історичних подій і активним розвитком російської спортивної термінології, значну роль у поповненні національної терміносистеми відігравала російська мова. Саме на радянському етапі розвитку України, українська спортивна лексика поповнювалася майже виключно через російську мову інтернаціональними термінами: *футбол, хокей, баскетбол, волейбол, гандбол, ручний м'яч, біатлон, ралі, картинг, бадмінтон* тощо.

Якщо у 20-х роках в українській спортивній термінології спостерігалось явище мовного “пуризму”, тобто використання власномовних джерел поповнення термінолексики, то в 30-і роки у питаннях термінотворення тенденції змінюються. Масовий переклад інтернаціональних термінів, який захопив і спортивну термінологію народів СРСР, до кінця 30-х років поступово припинився. Це мало зворотне значення, з цього часу всі досягнення в російській термінології спорту майже автоматично переносилися в національні терміносистеми. Розвиток усієї термінології в УРСР відбувався в єдиному руслі з російською: наприклад - російською – *полушпагат*, українською – *півшпагат*; *подъем разгибом* - *підйом розгином*; *большой оборот назад* - *великий обрет назад*; *соскок ноги врозь* - *зіскок ноги парізно*; *прыжок согнувшись* - *стрибок зігнувшись*; *стойка на голове* - *стійка на голові* ; *жим штанги* – *жим штанги*; *лыжи* – *лижі*; *лицевая линия* – *лицева лінія*; *фигурное катание* – *фігурне катання*, *тренировка* – *тренування*, *отжимание* - *віджимання*, *вольно* (команда) – *вільно* тощо.

Розвиток української спортивної термінології постійно перебував під щільною опікою російської мови, оскільки це було обумовлено історичним розвитком спортивного руху в СРСР і, зокрема, в УРСР. Достатньо короткий термін функціонування національного спорту в УРСР в 20-і роки, повна централізація усього радянського спортивного руху 40-80-х років, надмірна інтернаціоналізація мови, брак місцевих фахівців, зросійщення фахової освіти і науки сповільнили і навіть призупинили розвиток української спортивної термінології. Подібна ситуація, а іноді навіть гірша, спостерігалась і в решті республіках колишнього СРСР.

Усю роботу в галузі спортивної лексики СРСР було спрямовано на створення єдиної термінології фізкультури і спорту, зберігаючи при цьому традиції російської мови. Радянська "інтернаціоналізація" спорту призвела до повного зросійщення національних спортивних рухів народів СРСР. В радянську епоху широкого розповсюдження набули терміни, які відображали російську мовну традицію, зокрема - складені терміни: *велопробіг, гірськолижник, автогонщик, лижоролери, лікар-масажист, метальник-рекордсмен, спаринг-партнер, суддя-інформатор*; термінологічні словосполучення: *фізкультура, фізорг, фіззарядка, фізкультпауза, фізрук, спортзал, спортклуб, спортмайданчик, спорткомітет, фізкультураряд*; аббревіатур: *ДСТ, ГПО, ДТСААФ, КМС*.

У період 1956-1968 років спостерігалась деяка лібералізація мовного курсу. У цей час було створено низку національних спортивних словників. Перший російсько-український спортивний словник, який уклали Н.Й.Фірсель та В.М.Калюжна, за редакцією С.І.Головащука, було підготовлено у Києві в 1973 році. Цей словник, крім свого прямого призначення - дати український переклад російських спортивних термінів, став першою спробою систематизувати українську спортивну термінологію. У ньому перекладено й певну частину загальної лексики, широко вживаної у спортивній літературі. Проте словник є достатньо невеликий за обсягом (7000 слів) і формувався він з урахуванням мовних традицій радянської ідеології.

Про розвиток спортивної термінології свідчить також факт видання спеціалізованої літератури з фізичної культури і спорту, яку друкували республіканські видання українською мовою: "Легка атлетика взимку на повітрі" (Київ, 1953), "Сучасне п'ятиборство" (Київ, 1956). Українською мовою друкувалися

періодичні видання “Радянський спорт” (згодом “Спортивна газета”) та “Фізкультура і спорт”.

У 1970-1980 роки відбулась низка мовознавчих конференцій з проблем розвитку термінології. Основна думка цих конференцій полягала в тому, що українська термінологія розвивалася і збагачувалася через російську мову. Російській мові було відведено роль посередника між світовою літературою та національними терміносистемами СРСР. Показовими є праці зі спортивної термінології: Шалгин Ф.Г. “Развитие спортивной терминологии в советскую эпоху” (1967), Молдатаева Е.А. “Термины спорта в русском и казахском языках” (1972), Кондрашкина С.И. “Составные спортивной терминологии в современном русском языке” (1975), Величко К.А. “Живая речь в условиях массовой коммуникации. На примере спортивных передач” (1978).

Першу наукову працю з проблем української спортивної термінології було захищено Михайлом Паночком у 1978 році - “Украинская спортивная лексика”. Роботу присвячено дослідженню джерел, шляхів та структури розвитку української спортивної термінології. У цьому дослідженні вперше зібрано і піддано всебічному лексико-семантичному і словотворчому аналізу українську спортивну лексику, досліджено питання взаємодії російської і української мов у цій галузі, розглянуто роль російської мови у розвитку української спортивної термінології.

Радянська система, формально визнаючи право національних мов на вільний розвиток, втручалася в їх внутрішню будову на всіх рівнях. У такий спосіб українська термінологія, в тому числі спортивна, фактично втратила свою оригінальність і перетворилася на копію російської.

У п'ятому розділі “Сучасний стан українського спортивного термінотворення” проаналізовано основні проблеми формування української спортивної лексики на сучасному етапі та визначено напрями її подальшого розвитку.

З проголошенням незалежності України і конституційного закріплення української мови як державної, актуальним завданням українського мовознавства є вивчення шляхів творення та способів упорядкування чинних термінологічних систем.

Учені виділяють ряд проблем, які стоять перед українізацією мови фізичної культури і спорту: зросійщення; надмірна інтернаціоналізація; неадекватний переклад; проблема “спадщини”

(відродження української спортивної термінології Західної України першої половини ХХ століття та термінологічних надбань ІУНМ), словотворча проблема тощо. Значне місце посідає проблема укладання спортивних словників. Гостро постає на даному етапі розвитку української спортивної термінології і проблема запозичень. Сучасна українська спортивна термінологія в значній мірі поповнюється за рахунок іншомовних термінів, особливо англійських: *армрестлінг, серфінг, шорт трек, бодібілдинг, кьорлінг, фрістайл, фіанкетто, могул, плеймейкер, тайм-аут* тощо.

Усі ці проблеми було означено у перші роки утвердження державності, під час проведення кількох наукових конференцій (Львів 1991, Київ 1993) та відображено у виданих словниках О.П.Криштальського (1991), Д.М.Диновського (1993), В.Г.Осінчука і І.К.Попеску (1993), Л.І.Чичиленка, Г.І.Довгаль, Ф.А.Непийвода (1997), Ц.Й.Рожковського (1997).

Розвиток України, як самостійної держави актуалізував проблему вироблення нових підходів до формування української спортивної термінології. На сучасному етапі розвитку української спортивної термінології активно розвиваються суміжні з розвитком спортивного руху галузі – спортивна журналістика, спортивно-похідна і військова термінологія, фізкультурна освіта, що потребують швидкого насичення спортивної терміносистеми новими термінами. Однак потреба у таких термінах подекуди спричиняється до використання дискусійних, неадекватних термінів, наприклад: *гонки, гонщик, жим штанги, фігурне катання, саночник, скачок* тощо.

Сьогодні можна виокремити напрями розвитку української спортивної термінології. Перший напрям є зорієнтований на принцип “реальної мови”, яку було сформовано в радянський період і зафіксовано у словниках та інших нормативно-рекомендаційних виданнях 30-80 років. При всій їх суперечності вони, безумовно, становлять неабиякий набуток української лексикографії. Другий напрямок ґрунтується на відновленні автентичної української спортивної термінології, яка відображає українські спортивні традиції і закорінена в структуру української мови. За сучасної мовної ситуації обидва напрями мають своє певне соціально-психологічне, політичне підґрунтя і виходять за межі вирішення суто лінгвістичних і фахових проблем упорядкування та реестру

окремих термінів.

Аналіз сучасного стану української спортивної термінології підтверджує потребу у поміркованому підході, який передбачає упорядкування української термінології з урахуванням історичних, національних, політичних чинників і вироблення її оптимального варіанту.

ВИСНОВКИ

У ході проведеного дисертаційного дослідження, всебічного аналізу різноманітних джерел з питань розвитку фізкультурно-спортивного руху в Україні та спеціалізованих видань з проблем термінознавства, нами встановлено таке:

1. Теоретичний аналіз проблем розвитку української спортивної термінології показав, що ці питання розв'язуються на стику двох наук: теорії і методики фізичного виховання та української лексикографії. Наукові дослідження проблеми української спортивної термінології практично відсутні. В умовах самостійного розвитку українського спортивного руху ці питання потребують активного вивчення, аналізу, практичного розв'язання.

2. Початки розвитку української спортивної термінології спостерігаються з кінця 19 століття. Поява спортивно-гімнастичних товариств та розвиток україномовної спортивної періодики сприяли появі перших спортивних термінів. Формування української спортивної термінології відбувалося у тісному взаємозв'язку з особливостями історичного розвитку фізкультурно-спортивного руху в Україні й характеризується трьома основними етапами:

I – етап розвитку української спортивної термінології у Західній Україні наприкінці 19 – в першій половині 20 ст.;

II – етап розвитку української спортивної термінології в УРСР на початку 30-х років – наприкінці 80-х років XX століття;

III – етап розвитку української спортивної термінології періоду сучасної Української державності.

На кожному конкретному історичному етапі розвитку спостерігалися характерні тенденції та особливості процесу творення терміносистеми – від переважання національних термінів над інтернаціональними (20-ті роки XX століття) до вираженого зрощення спеціалізованої національної термінології (30-80-і роки

XX століття). Творення української терміносистеми відбувалося, як правило, в умовах відсутності державності, коли українські землі входили до складу інших держав (Австро-Угорщина, Польща, Румунія, Росія, Радянський Союз).

3. Основні джерела творення української спортивної термінології не відрізняються від джерел творення української термінології в цілому і складаються з власне українських джерел та запозичень інших мов (російської, англійської, польської, німецької, французької та інших). Не зважаючи на різні історичні етапи та домінування тих чи інших джерел, творення спортивних термінів обумовлювалося загальномовними тенденціями розвитку термінознавства.

4. Важливу роль у розвитку фахової термінології відіграють спеціалізовані словники. Значну їх частину підготовлено в сучасний період. Обсяг і наклад цих словників є недостатніми. Усі словники, як правило, є одного типу - перекладні, російсько-українські. На сучасному етапі розвитку української держави, а також стану спеціалізованої терміносистеми нагальною залишається проблема багатомовних, глумачних, енциклопедичних словників тощо. Варта уваги практика підготовки проектів словників для широкого обговорення, що характерно було у 20-30 – і роки XX століття.

5. Основними напрямками розвитку української спортивної термінології впродовж XX століття були такі:

- орієнтація тільки на національні терміни;
- переважання інтернаціональних (російських або англійських) новотворів над національними;
- органічне поєднання національного й інтернаціонального компонентів терміносистеми.

6. Найбільш доцільним з точки зору історичного розвитку галузевої терміносистеми та зважаючи на закони мовознавства, є природне тонке поєднання інтернаціональних і національних термінів у сфері української спортивної термінології. Однак на певних етапах, зокрема, в період розвитку української мови як державної, формування українського спорту як суб'єкта міжнародного спорту та поширення великої кількості нових видів спорту, і відповідно їх позначення в мові, потребується збільшення частки національних термінів.

СПИСОК ПРАЦЬ, ОПУБЛІКОВАНИХ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Янків І. Словник-довідник труднощів перекладу спортивних термінів. Методичні рекомендації для працівників галузі фізичної культури та спорту. - Львів, 2000. - 26 с.
2. Янків І. Українські термінологічні словники з фізичної культури і спорту // Молода спортивна наука України: Збірник наукових статей аспірантів галузі фізичної культури та спорту. - Львів: ЛДФК, 1999. - Випуск 3. - С.46-51
3. Янків І. Історичні аспекти розвитку української спортивної термінології Галичини у першій половині 20 століття // Фізичне виховання, спорт і культура здоров'я у сучасному суспільстві: Збірник наукових праць Волинського державного університету ім.Лесі Українки - Луцьк, 1999.- С.101-105.
4. Вацеба О., Козій Ю., Янків І. Особливості розвитку української сокільської періодики поза межами українських земель (20-30-і роки ХХ століття) // Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту: Зб. наук праць під ред. Єрмакова С.С. - Харків: ХХПІ, 2000. - №1. - С.6-8.
5. Янків І. Історичні аспекти розвитку української спортивної термінології УРСР у 20-30 роки ХХ століття// Молода спортивна наука України: Збірник наукових статей аспірантів галузі фізичної культури та спорту. - Львів: ЛДФК, 2000. - Випуск 4. - С.57-58.
6. Янків І. Історичні аспекти розвитку української спортивної термінології // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету. Серія 3: Педагогіка і психологія. - № 2. - 1998. - С.133-135.
7. Вацеба О., Козій Ю., Янків І. Фахова мова спортивної періодики української діаспори // Проблеми української термінології.: Матеріали 5-ї міжнародної наукової конференції. Вісник Державного університету "Львівська Політехніка". - №336. - Львів, 1998. - С.342-344.

АНОТАЦІЇ

Янків І.Т. Українська спортивна термінологія (історико-методологічний аналіз) - Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата наук з фізичного виховання і спорту за спеціальністю 24.00.02 – фізична культура, фізичне виховання різних груп людей. - Волинський державний університет імені Лесі Українки, Луцьк, 2000.

Дисертацію присвячено вивченню особливостей формування та розвитку української термінології в галузі фізичного виховання і спорту в різні історичні періоди. У роботі проаналізовано джерелатворення та джерела-носії української спортивної термінології. Визначено роль, місце та значення спеціалізованого словникарства у розвитку української спортивної терміносистеми. Виявлено основні напрями подальшого розвитку сучасного українського спортивного термінознавства. Розроблено і опубліковано методичні рекомендації у вигляді словника-довідника спортивних термінів для працівників галузі фізичного виховання та спорту.

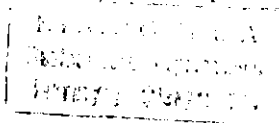
Ключові слова: фізичне виховання і спорт, українська спортивна термінологія, терміносистема, термінознавство, словник спортивних термінів, історичні періоди.

Янків И.Т. Украинская спортивная терминология (историко-методологический анализ). – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата наук по физическому воспитанию и спорту по специальности 24.00.02 – физическая культура, физическое воспитание разных групп населения, Волинский государственный университет имени Лесы Украинки, Луцк, 2000.

Диссертация посвящена изучению особенностей формирования и развития украинской терминологии в сфере физического воспитания и спорта в разные исторические периоды. В работе проведен анализ источников творения и источников носителей спортивной украинской терминологии. Исследовано место и значение специализированной словарной базы в развитии спортивной украинской терминологии. Определено главные пути развития современного украинского спортивного терминообразования. Разработано и подготовлено методические рекомендации в виде словаря спортивных терминов для работников в сфере физического воспитания и спорта.

Ключевые слова: физическое воспитание и спорт, спортивная украинская терминология, терминообразование, словарь спортивных терминов, исторические периоды.

Yankiv I.T. Ukrainian Sport Terminology (historical-methodological analysis). - Manuscript.

Dissertation for doctor's scientific degree on physical culture and sport. Specialization 24.00.02 – Physical culture, physical training of different groups of people. – Lesia Ukrainka Volyn State University, Lutsk, 2000.

Dissertation is dedicated to the history of establishment and peculiarities of development of Ukrainian terminology in the branch of physical culture and sport.

The purpose of the given research was to find out historical peculiarities and tendencies of Ukrainian sport terminology development.

Scientific novelty of the obtained results.

- Research in the sphere of Ukrainian sport terminology was done for the first time since Ukraine gained its independence;
- Analysis of the existing source base of creation and development of Ukrainian special terminology as well as the peculiarities of compiling dictionaries of sport terms was done from the point of view of objective scientific analysis;
- The data of physical culture theory and general linguistics concerning the development of term system in the branch of physical culture in different historical periods was supplemented;

The first chapter called **“Source and notional analysis of the problem of historical development of Ukrainian sport terminology»** deals with the main notions of the dissertation, mainly: term, terminology, science of terms, sport terminology, sport term, dictionaries of sport terms.

Analysis of source base is given and basic sources of gathering and studies of terminological material are characterized.

The second chapter **“Organization and research methods”** deals with the organization and research methods of the dissertation.

The whole research was done in two stages.

Research methods: analysis of scientific-methodological literature, descriptive analytical method, historical and comparative historical methods, survey. Card index of sport terms was done in the course of the scientific research.

The third chapter **“Historical-methodological aspects of development of Ukrainian sport terminology in Western Ukraine in the first half of XX century”** deals with the dynamics of terminological

work in the sphere of physical culture and sport in Western Ukraine at the end of XIX – beginning of XX century.

In the thirties of XX century a certain base of Ukrainian sport terms was formed in Halychyna. They were widely used in sport movement of that time.

The fourth chapter “**Development of sport terminology in USSR**” analyzes the process of formation of Ukrainian sport terminology in Ukrainian Soviet Socialist Republic from early twenties till late eighties of XX century.

Development of Ukrainian sport terminology was done solely through Russian language. International sport terms were actively spread at that time.

The fifth chapter “**Current state of Ukrainian sport term building**” analyzes main problems of formation of sport terms at present and future development tendencies are specified.

Analysis of the current state of Ukrainian sport terminology proves the necessity of applying reasonable approach, which presupposes regulating of Ukrainian terminology taking into account historical, national, and political factors as well as development of its optimal variant.

The given research contains analysis of sources of creation and sources of usage of Ukrainian sport terminology. The role, place and significance of specialized dictionaries compiling in the development of Ukrainian sport term system was determined.

Key terms: physical culture and sport, Ukrainian sport terminology, term system, science of terms, dictionary of sport terms, historical periods.